

Dobóné Berencsi Margit

Egy anyanyelvi tankönyv szerepe a személyiségformálásban

„Az anyanyelvnek életünkben, a felnövekvő diák személyiségének, gondolkodásmódjának fejlesztésében és így az iskolai nevelésben-oktatásban alapvető szerepe van. A nyelvi hatóerő és a nyelvi minták követése kultúrát, értékeket közvetít: lehetővé teszi és gazdagítja a társas kapcsolatokat: az anyanyelvi készségek csiszolódása, az anyanyelvi ismeretek bővülése egyre szélesedő lehetőségeket ad információk megszerzéséhez, problémák megértéséhez, megoldásához” – mondja a még érvényben levő Nemzeti alaptanterv (NAT 1995: 14). A személyiség általános és speciális fejlesztése elválaszthatatlan az emberiség által felhalmozott műveltségartalmaktól. Mivel a műveltségartalmak jelentős részét az anyanyelv hordozza, ezért az anyanyelvi nevelést sajátos és igen fontos szerep illeti meg az iskolák személyiségfejlesztő programjában. Hiszen az anyanyelv feltétele és biztosítéka az oktatásban folyó megismerő tevékenységnek. Éppen ezért a helyi tantervek általában hangsúlyozzák is a nevelés és az oktatás egységének szükségességét. Nyilvánvaló tehát, hogy igen hasznos, ha a tananyag körülhatárolásában, elrendezésében, feldolgozásában érvényesülnek a személyiségfejlesztés szempontjai is.

Mivel az iskolai anyanyelvi nevelés egyik legfontosabb eszköze a tankönyv, célszerűnek tartottam abból a célból vizsgálni, hogy egy anyanyelvi tankönyv szövege az ismeret közvetítésén, bizonyos anyanyelvi kompetenciák elsajátításán túl milyen mértékben alkalmas a tanulók személyiségének formálására. Szándékom az volt, hogy jellegzetesen grammatikai fejezetet választok a felső tagozatos tankönyvek egyikéből. Szem előtt tartva Rácz Endre megállapítását: „A grammatika jól megszervezett tanítását két szempont is kívánatossá teszi. Egyrészt a nyelvtanoktatás elősegíti az anyanyelv spontánul megismert működési törvényeinek a tudatosítását, s így továbbra egyik sarkpillére marad az anyanyelvi nevelésnek. Másrészt az anyanyelv grammatikája mint tudomány fő elemeit tekintve szerves része az általános műveltségnek, ideértve azt a segítséget is, amelyet az idegen nyelvek elsajátításában nyújt” (Rácz 1986: 123). Így jutottam el Lehrné dr. Egri Zsuzsának a hatodik osztály számára készített *Nyelvtan – Helyesírás – Fogalmazás* című tankönyvéhez (a továbbiakban: Lehné 1996)

A tankönyv legterjedelmesebb fejezetét, a szinte egész tanéven átnyúló *A szófajok* című anyagrészt választottam. Igen fontos, sokoldalú ismeretet nyújtó témakör ez. Hozzásegíti a tanulókat az anyanyelv szókészletének, rendszerének megértéséhez, nélkülözhetetlen alapokat nyújt későbbi tanulmányaikhoz, a mondat- és szövegtan elsajátításához. Fejleszti és formálja képzeletvilágukat, nyelvestétkai ízlésüket, eljuttatja őket az árnyalt kommunikációhoz. Az órákon megszerzett ismeretek, kompetenciák által gyakorolhatják a nyelvi magatartás elemeit, formáit, a szófajis a hozzájuk kapcsolódó alaktani alapfogalmak birtoklása pedig megkönnyíti más nyelvek tanulását is. Jól tudjuk, a nyelvnek nemcsak logikája van, tehát nem csupán az intellektus fejlesztésére alkalmas, hanem érzelmi, akarati tényezők is érvényesülnek benne. Így az anyanyelvi nevelés a teljes, a harmonikus személyiség formálásának lényeges eszköze lehet.

A személyiségjegyek alakításában persze elsősorban a gondolkodási képesség fejlesztésére koncentrálhatunk leginkább. Ez tantárgyunk természetéből adódik. A nyelvtanítás alkalmat ad az összefüggések vizsgálatára, az absztrakcióra, a lényeglátásra, az emlékezet és képzelet fejlesztésére, ezáltal több ismeret tárolására, aktivitásra készíti fel a tanulót. A diák közben elsajátíthatja a nélkülözhetetlen logikai műveleteket, analizál, szintetizál, variál, kombinál, összefüggéseket keres, megkülönbözteti a lényeges jegyeket a lényegtelenektől stb. Ebből következik, hogy a gondolkodási képesség fejlesztése egyaránt oktatási és nevelési, tehát komplex személyiségfejlesztési feladat.

A gondolkodás tanításában igen fontos szerepe van a *megfigyeltetés*nek. Mondhatnánk, ez az első lépés a logikai műveletek sorában. A megismerő tevékenység a nyelvtanórákon s a tankönyvekben a **szemléltetés**re épül. A vizsgált tankönyvi fejezet szemléltető szövegei eredetüket tekintve **természetes** szövegek, nagy többségükben szépirodalmi példák. Főként a XIX. és XX. század ismert költőitől és a XX. század prózaíróitól vett idézetek, de szerepel még néhány népköltészeti alkotás, szólás és közmondás is. Aránylag kevés a **mesterséges**, a tanár által alkotott, a beszélt nyelvhez közelebb álló szemléltető szöveg. Viszont szinte valamennyi tartalmilag is igen alkalmas a személyiség sokoldalú fejlesztésére. Az irodalmi művekből kiemelt idézetek rövidek, nemcsak a nyelvi tények megfigyeltetésére használhatók, hanem érdemesek az emlékezetbe vésésre, a választékos nyelvhasználatra ösztönöznek, ezáltal előnyösen befolyásolják a nyelvi viselkedési formákat, gazdagítják a tanulók érzésvilágát, fejlesztik nyelvi ízlésüket, gyarapítják irodalmi műveltségüket.

Az indukciós szöveg elsődleges feladata természetesen logikai, azaz célja a vizsgálandó nyelvi jelenség bemutatása, megfigyeltetése, s ezáltal a tanulók eljuttatása az általánosításhoz. Például *Az ige* című fejezetben már az alcím is utal arra (*Régi és új ismeretek*), hogy a szerző támaszkodik az addig megszerzett s vélhetőleg meglévő tudásra. A Kosztolányi-riport részletében kiemeli az ígéket (kurzív szedés), összesen tizenhetet, majd a jelentés szerinti csoportosítással,

rákérdezéssel eljut az általánosításhoz (Lehrné 1997: 60), és a továbbiakban ezeket az ismereteket bővíti.

Vannak persze nehezebb anyagrészek is, például az igenevek vagy a többszófajúság kérdésköre. A főnévi igenév „kétarcú” szófaji jellegét mesterséges szöveg, képzelt, tömör párbeszéd szemlélteti. A megfigyeltetést az ismert három szempont érvényesítésével végzi a tankönyv: jelentés, mondatbeli szerep, toldalékolás (Lehrné 1997: 80). Még világosabbá válna az igenév fogalma, ha kiegészülne az igével való összehasonlítással. Például a *tanul* ige (van ideje: jelen idő, módja: kijelentő mód, száma és személye: egyes szám harmadik személy), a *tanulni* főnévi igenév pedig nem fejez ki sem időt, sem módot, sem számot és személyt (Chikán 1978: 17).

Az **analízis** és a **szintézis** a leggyakoribb alapvető logikai művelet. Fontos szerepet játszik a fogalomalkotásban és a rendszerezésben. A nyelvtani elemzésben a két művelet szinte elválaszthatatlan. A magyar szófaji rendszer szerteágazó, sok az alfajta. Ezek fogalmi jegyeit a 12 éves korúaknak nem könnyű megjegyezniük. Pedig a szófaji elemzés elsősorban a fogalmi kategóriák elhatárolására törekszik. A szófajok rendszerezéséhez a szakirodalom, így a tankönyvek is többféle megoldást kínálnak. A vizsgált tankönyv szerzője – nyilván tantárgypedagógiai megfontolásból – a következő megoldást választotta: *A névszók* (és toldalékaik), *Az ige* (és toldalékai, valamint az igeekötő), *Az igenevek*, a *Kevésbé népes szófajok* (a határozószó, névutó, névelő, kötőszó, módosítószó, indulatszó). A szófaji elemzést mindig mondatkörnyezetben végzi, az alaktanit a szóalakok vizsgálatával. Az elemzés során felhívja a figyelmet a töváltozatokra is, a kötőhangnak jelentés-, illetve szófajváltoztató szerepére, például: *halasok* – *halasak*, *kettes* – *kettős*. Ezek és az ezekhez hasonló műveletek soha nem öncélúak, a tankönyv íróját többnyire funkcionális, nyelvhasználati szempontok vezetik. Így elősegíti a gyermekek dialektikus gondolkodásának, nyelvi logikájának, nyelvszemléletének fejlesztését.

A tanulók konkrét szemlélete megnehezíti a nyelvtani fogalmak megértését, ez sokszor a helyesírásban is problémát okoz. A határozószó például konkrét tartalmú (helyet, időt, módot stb. kifejező szó), az igeekötő többnyire elvontabb. A konkrét és elvont jelentéstartalmak egymás mellé állítása, összehasonlítása segíti a tanulók **absztraháló képességének** fejlesztését, például a melléknév jelentései anyagrészben (Lehrné 1997: 29–31). Az is követhető, ahogy a köznyelvi fogalom az absztrakció révén szaktárgyi szintre emelkedik, például *A helyettesítő szófaj* című fejezetben (Lehrné 1997: 42). Ennek természetesen előfeltétele, hogy a tanulók el tudjanak igazodni az alapkategóriák, illetve az egyszófajú szavak között, csak így képesek differenciálni, tájékozódni a szófaji határkérdésekben, például az igenevek (80–1.) és a kettős szófajúság kérdéskörében (Lehrné 1997: 39).

Magas szintű **differenciáló képességet**, tudást igényel az igei és névszói toldalékok felismerése és elkülönítése: a tárgyrag, a múlt idő jele, a befejezett mellék-

névi igenév képzője, például: *Ibolya feladott egy táviratot. A feladott távirat megérkezett.* (Lehrné 1997: 82). Vagy a többszófajúság felismerése: *Gyere utánam! Utánnvétellel jött a csomag. Suli után megvárlak.* (Lehrné 1997: 89). A nyelvtanórákon, így a tankönyvekben is gyakoriak a meghatározások. Ezekben sokszor megtalálhatók a csoportosítás, a rendszerezés szempontjai. Ilyen esetekben a tankönyv szerzője általában tisztázza, hogy egy nyelvi tényt sokféleképpen vizsgálhatunk, ezért többféle megállapítás is igaz lehet (Lehrné 11–2).

A **rendszerezésre**, osztályozásra az órai összefoglalás során vagy egy-egy anyagrész, fejezet lezárásakor kerül sor. Jelentős szerepe van a tananyag elmélyítése és a gondolkodási készség fejlesztése szempontjából. Gyakran jelenti az anyag belső elrendezését, új szempontú osztályozását. Ilyen például az igemódok és az igeidők összefüggő táblázata, majd a kifejező- eszközök, illetve az igeragozás, az igemódok és igeidők kombinált táblázata (Lehrné 1997: 66–8.) vagy a névszók különböző szempontú csoportosítása (58–9.) stb.

Az eddig megemlített, a tankönyv anyagával összefüggő logikai műveletek természetesen korántsem mutatják a teljességet, csupán jelzésszerűek és kiegészíthetők. A tankönyv szövege, feladatai, példaanyaga gyakran nyújt lehetőséget az egyéni megoldásokra, ötleteket ad. Jól felkészült tanárok egyéniségüknek megfelelően alakíthatják tanítványaik felkészültségének, képességének, érdeklődésének figyelembevételével.

A gondolkodás a megismerni képes és problémamegoldó személyiség alakulását szolgálja, ezért fejlesztése primátust élvez az oktatásban. Jól tudjuk viszont, hogy a nyelvben érzelmi, erkölcsi, akarati tényezők is szerepelnek. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy az anyanyelvtanítás s annak igen fontos eszköze, a tankönyv alkalmas lehet nemcsak a gondolkodás fejlesztésére, hanem a teljes személyiség formálására is. A szófajok fogalmának és rendszerének tanítása során a tankönyv szövege igyekszik meggyőzni a tanulókat ennek az ismeretnek a gyakorlati hasznáról. Így például a hétkötetes értelmező szótár adatai alapján készült kördiagram, amely a szófajok arányára hívja fel a figyelmet (Lehrné 1997: 13.), vagy A helyettesítő szófaj szemléltető szövegének átírása, amely jól érzékelteti a névmások funkcióját, fontosságát (Lehrné 1997: 42). A szerző más-más módon mutatja be, vagy csak utal arra, mennyire szükséges a szófajok közötti tájékozódás, ha a tanulók pontosabbá, kifejezőbbé szeretnék tenni beszédüket.

A **főnevek** című fejezet tanítása is számos nevelési lehetőséget kínál. A tankönyv kiemeli megnevező jellegüket, érzékelteti, hogy környezetünkben nem tudnánk nélkülük tájékozódni (Lehrné 1997: 14–5). Fontosságukat gyakori előfordulásuk, mennyiségük is alátámasztja (l. kördiagram). Ha látják a tanulók, milyen sok beszédhelyzetben, összefüggésben alkalmazható a főnév, könnyebben megértik, talán el is fogadják: hasznos lesz, ha minél többet meg tudnak róla (Dobóné 1986: 90).

A tulajdonnevek közül igen fontos szerepük van a személyneveknek. A név hozzátartozik az emberhez, egyénít, hívja fel rá a figyelmet a tankönyv. Sok olyan információt közöl, amelynek nem csupán a gyakorlati haszna nyilvánvaló, de a gyermek személyiségét érintve, abba beleépülve mindenképpen pozitív hatású lehet. Különösen, ha a tanár is meglátja a benne rejlő lehetőségeket (Lehrné 1997: 16–23). Megmutatja, miért szükséges a név pontos ismerete, milyen félreértésekre adhat okot, milyen kellemetlenségekhez vezethet a pontatlan névhasználat. Utalhat arra, hogy nem csak jogi következményei lehetnek, de a figyelmetlenség, sőt esetenként a tiszteletlenség jele is. Jó, ha tudják a tanulók, hogy a családnevek nemzedékről nemzedékre öröklődnek, s kifejezik a kisebb közösséghez, a családhoz való tartozást. A személynévadás rövid története nem csupán művelődéstörténeti ismeret marad akkor, ha a tanár bevonja a tanulókat saját családjuk, rokonságuk nevének, neveinek vizsgálatába, erősítve ezzel a velük való kapcsolatukat. Így öntudatosabban viselik majd saját nevüket, érdeklődőbbé válhatnak a névtani kérdések iránt. A tankönyv felhívja a figyelmet a magyar és az idegen nyelvek, kultúrák névhasználatára. Érdeemes megmutatni, miért célszerű a magyar sorrend (névsorok összeállítása, lexikonokban, telefonkönyvekben való tájékozódás stb.). A névviseleti szokásokról, az asszonynévhasználatról való ismeretek, beszélgetések, a tanulók véleménynyilvánítása utalhat érzelmi kötődésükre jelenlegi családjukhoz, illetve elképzeléseikre leendő családjukat illetően.

Az utónévválasztás szempontjai is több nevelési lehetőséget tartogatnak. A névben rejlő hangulat, zeneiség, esztétikum figyelhető meg egy-egy verssel, zenedarral kapcsolatban. Például Áprily: *Tavaszi házsongárdi temetőben*, Kosztolányi: *Ilona*, Nagy László: *Árvácska sírverse*, Beethoven: *Für Elise* stb. A személynevekkel, különösen az utónevekkel kapcsolatos szakirodalom általában érdeklődésre tarthat számot, ezért érdemes ajánlani, kezükbe adni a tanulónak, megmutatni a ritka nevek kedvelőinek, hogy azok nemcsak idegenek lehetnek (Lehrné 1997: 26). A becenevekről, a ragadványnevekről, az álnevekről szerzett ismeretek is igen alkalmasak a személyiségjegyek formálására, a kedveskedés, a szeretet, a megbecsülés, a tapintat, a humor, a játékosság, a rejtőzködés megnyilvánulását reprezentálhatják, persze a gúny, a bántás eszközei is lehetnek. Általában a névdivat is érdeklődést vált ki, állásfoglalásra és véleményük indoklására készítheti a tanulókat.

A földrajzi és az intézménynevek tanítása egyrészt a más tárgyakhoz való kapcsolódásra buzdít, másrészt segíti a diákokat a természeti, társadalmi, művészeti tájékozódásban, ezek értékeinek felismerésében, megbecsülésében. Ösztönzést ad egy-egy ilyen nevezetesség felfedezésére (kirándulási terv, tudósítás, beszámoló készítése). A képzeletbeli helyek, az irodalmi (kitalált) helynevek szintén felkelthetik az érdeklődést, élénkíthetik a gyerekek fantáziáját. Az idegen városok magyar nevei pedig történelmi ismereteik bővítésére adhatnak lehetőséget. Tehát a tankönyv tulajdonnevekkel kapcsolatos grammatikai, sőt helyesírási

tudnivalói alkalmasak arra, hogy élményszerűen épüljenek bele a tanulók személyiségébe, így helyes irányba fejlődhet értékrendjük, gazdag, változatos világképet alkothatnak maguknak, sokoldalúbb egyéniségekké válhatnak (Lehrné 1997: 17–23).

A dolgozat keretei nem teszik lehetővé, hogy minden szófajt górcső alá vegyünk nevelési szempontból, ezért a továbbiakban csupán néhány szembevetendő lehetőséget említek. Például a külső, érzékelhető és a belső, lelki tulajdonságokat kifejező melléknevek, a rokon és többjelentésű, illetve az ellentétes jelentésű szópárok bemutatása, gyakoroltatása alkalmas a szókincsgyarapításra, a pontos, adekvát fogalmazásra, a nyelvi szépségek iránti fogékonyság elsajátíttatására, a stílusnevelésre (Lehrné 1997: 29–31). A számnév megismerése, helyes használata többek között a számnévnek a mindennapi életben betöltött szerepére irányítja a tanulók figyelmét (Lehrné 1997: 38–41).

A **helyettesítő szófajok** közül a tanulók nyilván a személyes névmást ismerik leginkább. Ez a szófaj lehetőséget kínál az udvarias megszólítási formák gyakorlására, a tegezés, a magázás és az önözés alkalmazásának megbeszélésére. Bár a tizenéves korosztály elsősorban a tegezést használja, nem árt, ha annak funkcióját árnyaltabban megismeri: bizonyos szituációkban lenézést, megszegyenítést, sértést jelent. Jó, ha a magázásról és az önözésről is hallanak, hiszen későbbi életükben gyakran kell majd használniuk a verbális kommunikációban.

Természetesen tanulságos az igék, az igekötős igék jelentésárnyalatainak bemutatása is (Lehrné 1997: 62). Sok-sok hangulati elem is tapad hozzájuk, szóhasználati, nyelvesztétikai szempontból nagyon hasznos lehet tehát a velük való foglalkozás.

A tankönyv a szófajokkal együtt tárgyalja az **alaktani kérdéseket**. Mivel a szófaji érték mindig meghatározza a szó alaktani viselkedését, nagyon fontos tudatosítanunk, hogy általában két szófaji csoportot látunk el toldalékmorfémákkal: a névszókát és az igéket, s az igék és a névszók toldalékai nem cserélhetők fel. Nehéz feladat az alaktan tanítása. A tankönyv igyekszik a nyelvhasználat oldaláról megközelíteni a kérdést (Lehrné 1997: 64–5). Ötletes például a szerelmi vallomás: *szeretlek* több nyelven való bemutatása, alkalom arra, hogy a tanár felhívja a figyelmet nyelvünk agglutináló jellegére, a *-lak*, *-lek* igei személyrag funkciójára, az ebből eredő tömörségre, ugyanakkor a tankönyvi példa kapcsán (*szeretlek*) számíthat a diákok érdeklődésére is. A toldalékok használatának olykor társadalmi vetülete is lehet. A főnévi igenevet például ritkán, csak az igényes beszédben használjuk ragos formában. Meg lehet mutatni, hogy a ragtalan alak általánosan, elvontan fejezi ki a cselekvéstartalmat: *el kell intézni*, *meg kell tenni*. A cselekvéshordozóra (logikai alanyra), illetve a feladat gazdájára személyraggal utalunk: *el kell intézmem*, *meg kell tennie* (Dobóné 1996: 192). Az alaktani elemek állandósult stílusértéket hordozhatnak. Jó, ha ezeket érzékelik a

tanulók: *jön – jó, őrzöm – őrizem, barátaim – barátim, kérj – kérjél, gyümölcs – gyümi, doktor – doki – dokikám* stb.

A nyelvi nevelés integráló funkciója minden tárgy tanításában megmutatkozik, de elsősorban az irodalomtanításban nyilvánvaló, hiszen az irodalom- és a nyelvtanításnak sok érintkezési pontja van. Azt a magyartanár dönti el, hogy az órán mit és milyen mértékben használ fel a tárgyalt műben lévő grammatikai és stilisztikai formákból, illetve hogy hogyan gazdagítja, árnyalja a tanulók nyelvi, stilisztikai ismereteit az irodalmi művek segítségével. Az utóbbira a vizsgált tankönyv korábban már említett szemléltető szövegei is gyakran szolgálnak ösztönzésül.

Érdemes figyelmet fordítanunk a tankönyv verbális szövegének tagolására, elrendezésére. A szemléltető szöveg és annak megfigyeltetése, értelmezése után *Jegyezd meg!* címmel a legfontosabb, megtanulásra szánt követelmény tömör összefoglalása következik. Az *Érdekesség! Jó, ha tudod! Tanács!* felkiáltójellel ellátott, figyelemfelhívó címek nem szorulnak magyarázatra, önmagukért beszélnek, szerepük egyértelmű. A szerző ezzel is a tanulók megnyerésére, tanulási kedvük fokozására törekszik, hiszen a diákoknak sok nehéz, új fogalmakat, szabályokat tartalmazó anyagrészt kell elsajátítaniuk. Ezért az érdeklődés felkeltéséhez és fenntartásához világos szerkezetű, könnyen áttekinthető, tanulható tankönyvre van szükség. Ebben a vizuális elrendezés, a nyomdatechnikai megoldások is szerepet kapnak.

Végezetül: nem gondolom, hogy rá tudtam mutatni a tankönyv művelődési anyagában rejlő valamennyi nevelési lehetőségre. Ez nyilván lehetetlen, a téma kimeríthetetlen. És nem is ez volt a célom. Nem törekedtem a tankönyv bemutatására, elemzésére vagy értékelésére sem, bár ez a hivatkozások miatt helyenként elkerülhetetlen. Célom csupán az volt, hogy a tankönyvet mint a tanítás-tanulás folyamatának nélkülözhetetlen eszközt egyetlen szempontból vizsgáljam: milyen módon és mértékben vesz részt a tanulóifjúság személyiségének formálásában. Jól tudom, a megbízható, egzakt következtetésekhez további, elmélyültebb, nagyobb korpuszt felölelő elemzések szükségesek. Ez a rövid vizsgálódás csupán arra volt elég, hogy meggyőzzön bennünket arról, a tankönyv nemcsak a műveltségi tartalmak hordozója, különböző kompetenciák kialakításának eszköze, hanem tevékenyen részt vállalhat a teljes személyiségformálásban is. Hogyan és milyen mértékben? Ez a tankönyvszerző felkészültségén, személetén, szándékán múlik. Tudjuk persze, még a legkitűnőbb tankönyv is csak akkor töltheti be feladatát, ha jól képzett, elkötelezett, kreatív, tanítványai elismerését birtokló tanár használja és használztatja. Az anyanyelvi tankönyv és a magyartanár legszébb közös eredménye – sok más között – az lesz, ha a diákokkal sikerül elsajátítani a művelt, demokratikus nyelvi magatartás elemeit, és ha rábírják őket, hogy vállalják és használják is ezeket az eszközöket.

Irodalom

- Bozsik Gabriella – Dobóné Berencsi Margit – Zimányi Árpád 2003. *Anyanyelvi tantárgy-pedagógiánk vázlata*. EKF Líceum Kiadó. Eger
- Chikán Zoltánné 1978. *A gondolkodás fejlesztése az anyanyelvi nevelésben*. Tankönyvkiadó. Budapest
- Dobóné Berencsi Margit 1986. *A személyiségformálás lehetőségei az anyanyelvi órákon*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Dobóné Berencsi Margit 1996. Morfológia és anyanyelvoktatás. In: V. Raisz Rózsa (szerk.): *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 207: 178–83.
- Rácz Endre 1986. *Az anyanyelvi nevelés korszerűsítésének grammatikai megalapozásáról. Program az anyanyelvi nevelés továbbfejlesztésére*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szebenyi Péterné 1986. Az anyanyelv mint személyiségformáló tényező. In: Szende Aladár (szerk.): *Program az anyanyelvi nevelés továbbfejlesztésére*. Tankönyvkiadó. Budapest. 317–27.

Forrás

- A boldogi Berecz Antal Általános Iskola pedagógiai programja*. 2008.
- Lehrné dr. Egri Zsuzsa 1997. *Nyelvtan – Helyesírás – Fogalmazás* (Az általános iskolák 6. osztálya számára). Mozaik Oktatási Stúdió. Szeged, 1997. Harmadik, javított kiadás.
- NAT 1995 = *Nemzeti alaptanterv. Anyanyelv és irodalom*. Korona Kiadó. Budapest.